

Cine-l poate înlocui pe dictatorul român? Câteva răspunsuri ale diplomaților francezi din anii '80

[Who can replace the Romanian dictator? Some answers from French diplomats in the 1980s]

Cristian PREDA

Abstract: *Based on French diplomatic documents from 1985-1989, this article sheds light on the way the succession of power in Romania was conceived in the last couple of years of the communist dictatorship. There are 4 key elements that were considered. First, we look at what sparked the speculations about who could replace Nicolae Ceaușescu. Secondly, I analyzed the way French diplomats addressed the succession issue, including the people that helped them evaluate the likelihood of a regime change Thirdly, I retrieved the list of potential successors and the chances that each of them had. Finally, I compared the way Ion Iliescu was seen at that time and then the way he was portrayed in comparison with some of the people that would rule alongside him after 1989, December 22.*

Keywords: *French diplomats, Nicolae Ceaușescu, Communist dictatorship, Ion Iliescu, 22 December 1989*

Textul de față scoate la lumină, pe baza unor documente diplomatice franceze din perioada 1985-1989, cum a fost gândită succesiunea la putere în România în ultimii ani ai dictaturii comuniste. Elementele-cheie care au fost luate în considerare sunt patru la număr. E vorba, în primul rând, despre ce anume a declanșat discuția despre cine l-ar fi putut înlocui pe Nicolae Ceaușescu. În al doilea rând, am analizat modul cum au tratat diplomații francezi problema succesiunii, inclusiv interlocutorii care i-au ajutat să evalueze șansele unei schimbări de regim. În al treilea rând, am recuperat lista succesorilor și „cota” pe care o avea fiecare. În fine, am comparat portretul făcut în acele vremuri lui Ion Iliescu și felul cum apărea el în comparație cu unii dintre cei care-l vor însoți în exercitarea puterii după 22 decembrie 1989.

Boala, perestroika, revolta

Discuția despre înlocuirea lui Ceaușescu a pornit, cum se întâmplă frecvent când este vorba despre dictatori, de la boală¹. Primele zvonuri având un asemenea subiect pe care le consemnează diplomații francezi aflați în post la București datează din vara lui 1985. În acel an, pe 24 iulie, ambasadorul Michel Rougagnou îi evoca, într-o depeșă, ministrului de externe Roland Dumas rumoarea potrivit căreia Nicolae Ceaușescu ar fi fost operat sau în curs de a suferi o intervenție chirurgicală, fiindcă ar fi fost bolnav de cancer. Nu era clar ce organ fusese afectat de nemiloasa boală, diplomatul auzind că era vorba fie de prostată, fie de gât. Un alt zvon vorbea despre o intervenție ce ar fi urmat să fie făcută de un urolog celebru, Eugen Proca, ajutat de colegi cehoslovaci și est-germani². Variația era mare, dar cu atât mai ușor de răspândit într-o societate închisă precum cea comunistă.

Doi ani mai târziu, o notă trimisă ambasadei Franței în România de către serviciul de siguranță al trupelor franceze staționate în Germania menționa apariția de zvonuri despre starea

de sănătate a lui Ceaușescu, fără alte detalii³. E un mister de ce nota venea de la Berlin. Ce e clar e faptul că, în primăvara lui 1988, chestiunea maladiei de care ar fi suferit dictatorul român e luată în seamă de un locotenent colonel pe nume Scriban, a cărui analiză e trimisă la București de generalul de brigadă J.M. Ferrand, directorul documentării și evaluării strategice din cadrul Secretariatului general al apărării naționale. De data asta, se vorbea despre o ruptură de anevrism, care i-ar fi paralizat dictatorului obrazul drept și i-ar fi cauzat un rictus permanent. Grav bolnav, zicea autorul notei, el nu ar fi apărut în public între 1 și 16 ianuarie, nici între 6 și 19 februarie, fiind apoi silit să scurteze numeroase întâlniri avute într-un turneu african desfășurat în perioada 7-15 martie, pentru ca, odată revenit în țară, să se odihnească din nou la Snagov preț de cinci zile⁴.

Informațiile de acest fel, livrate de diplomați sau de militari, nu sunt luate *tale quale*. În 1985, ambasadorul Franței la București se arăta foarte sceptic cu privire la astfel de date, remarcând că președintele RSR părea a fi în formă și reamintea ministrului că era vorba despre cineva extrem de atent la ce mănâncă și care nu face excese: „vitalitatea sa e incontestabilă și deplasările sale interne și externe, ca și aparițiile publice sunt numeroase [...] așa că problema succesiunii pare să se amâne sine die”⁵. Succesorul lui Rougagnou, care se numea Jean-Marie Le Breton, avea la rândul său îndoieli: i se părea și lui că-n periplul african Ceaușescu avusese un aer obosit și constata, de asemenea, că liderul PCR lipsise de la o reuniune a studenților comuniști, la care îndeobște participa, dar preciza că „indiciile de care dispunem nu ne îngăduie să afirmăm în mod categoric că [N. Ceaușescu] ar fi bolnav”⁶. În general vorbind, zvonurile sunt privite cu rezerve de diplomați: așa cum nota, chiar în acea perioadă, un antropolog care făcuse teren în România vreme de un deceniu, ele ajunseseră în anii optzeci „folclorul contemporan al românilor”⁷. Unele erau groțești – se spunea, de pildă, că în restaurantele din Capitală se gătea carne de om și că mai mulți consumatori fuseseră otrăviți –, în vreme ce altele păreau să proiecteze dorințe ale unora din cetățeni: așa era zvonul care anunța că N. Ceaușescu a murit după ce mașina în care se afla se ciocnise în trafic⁸.

Suspiciunile privitoare la boală sau accidente nu sunt singurele motive care provoacă discuții referitoare la succesiune. Un altul este perestroika lansată de Gorbaciov. Uneori, ea e invocată împreună cu zvonurile despre maladiile atribuite lui Ceaușescu: așa se întâmplă în nota trimisă de guvernarea militară franceză de la Berlin, deja menționată, în care se vorbea și despre „evoluția politico-economică actuală din URSS”⁹. Cu trei săptămâni înainte de primirea notei din Germania, ambasadorul Rougagnou, care își făcea de altfel bagajele, căci misiunea sa urma să se încheie curând, a discutat cu Mihai Botez despre influența ideilor lui Gorbaciov în România, care ar fi exercitat „o presiune surdă, care nu făcea decât să-l irite extrem de tare pe Conducător”, căci „aceste idei sunt comentate pe larg și privite cu simpatie la eșaloanele medii ale ierarhiei de partid (responsabili locali, directori de întreprinderi). Deși ocltate de mass media din România, noile concepții sovietice au ajuns la cunoștința publicului român, care le-a auzit fie de la posturile străine de radio, fie prin grija ambasadei URSS la București. Aceasta dispune de mai multe locuri de afișaj – sediul Aeroflot, Inturist – unde poate fi citit, de câteva zile, în integralitatea lui, raportul lui Gorbaciov de la ultima plenară a Comitetului Central. Iar cititorii par numeroși”. Telegrama trimisă la Quai d’Orsay de diplomatul aflat în post la București, sub titlul „Situația președintelui Ceaușescu” se încheia cu o profeție: cum liderul român își criticase public colaboratorii apropiați din guvern, ambasadorul francez considera că, sub influența gorbaciovistă, nu doar nomenclaturii români din eșalonul mijlociu, ci și cei din sferele cele mai înalte s-ar putea că capete „curajul pe care ți-l dă doar disperarea și să pună capăt uneia din cele mai absurde tiranii”, mai ales fiindcă și „în rândul populației se simte cum crește

exasperarea în fața comportamentului paranoic al președintelui”¹⁰. Abordarea medicală a sistemului totalitar avea tot mai multă trecere într-o vreme când acesta ajunsese foarte rigid.

Cine mai avea contact cu ambasada

Mihai Botez, pe care Michel Rougagnou îl descria în telegrama sa ca pe „singurul opozant declarat ce poate menține contactul cu ambasadele”, va rămâne un interlocutor important și pentru Jean-Marie Le Breton, abia sosit în 1987 la București și care vedea în Botez, ca și în soția sa Mariana Celac cuplul care, în acel moment, vădeau „cea mai curajoasă opoziție”. Fratele Marianei, Sergiu, care avea să devină după 1989 ministru de externe în guvernul condus de Petre Roman, era și el un interlocutor al lui Le Breton: unul care-i spunea în 1987 că abia după ce Gorbaciov va fi înlocuit se va schimba ceva și-n România, ca și-n celelalte țări comuniste¹¹. Spre sfârșitul aceluși an, noul ambasador și prima sa colaboratoare, Marie Murat, îl întâlneau frecvent și pe Silviu Brucan: acesta atrăsese atenția ambasadei Franței la București fiindcă făcuse declarații pentru agenția UPI despre revoltele de la Brașov din 15 noiembrie 1987, care reprezintă al treilea context în care se vorbește despre un succes al dictatorului. Într-o telegramă în care preciza că Brucan nu era „nici revizionist, nici reformist, nici *a fortiori* <un opozant>”, ci doar „un marxist-leninist ortodox” care „spune cu voce tare ceea ce alți comuniști români gândesc în tăcere”, Murat vedea în declarațiile analizate „un indiciu suplimentar al repercusiunilor pe care nemulțumirea crescândă a românilor le are în interiorul PCR”¹². Cu câteva zile mai înainte, tot prima colaboratoare redactase o notă trimisă ministrului de externe Jean-Bernard Raimond de către ambasadorul Franței acreditat la București despre tăcerea presei române în privința revoltelor de la Brașov și despre un „<glasnost> à la roumaine”. Ghilimelele duble exprimau ironia situației, căci era vorba despre destituirea mai multor activiști de partid, inclusiv a prim-secretarului PCR din Dolj, care în loc să „pună în practică deciziile comitetului politic executiv ținut la cinci zile după revolta muncitorilor brașoveni, organizaseră o partidă de vânătoare, în cursul căreia fusese rănit responsabilul de cadre. „Dincolo de bufoneria sa, anecdota tragi-comică nu-i lipsită de interes”, se menționa în notă, căci ea reamintea tuturor comuniștilor că „nimeni nu se poate sustrage disciplinei de partid”¹³.

Unul dintre cei care nu se mai alinia la linia lui Ceaușescu în această perioadă și care se declara, de asemenea, un mare suporter al politicii gorbacioviste, era Ion Gh. Maurer. Le Breton o constată foarte clar în cursul unei întâlniri avute la domiciliul fostului premier din perioada 1961-1974. Înconjurat de cărți ale unor autori precum Bertrand de Jouvenel sau Alain Touraine, Maurer îi spune că-l stimează pe liderul sovietic și că speră ca acesta să reușească, fiindcă „nu există altă cale pentru a repune URSS pe calea socialismului”. El adăuga că URSS nu va face presiuni directe asupra lui Ceaușescu și nici nu va recurge la amenințări, dar că e posibil să recurgă la o „acțiune mai insinuantă”, și anume să ceară României, sprijinită de celelalte țări socialiste, „produse de calitate”¹⁴. Pe 5 mai 1988, Maurer îl mai primește în biroul său de acasă și pe Jacques Blot, directorul pentru afaceri europene din Quai d’Orsay, venit la București pentru contacte cu omologii români. Fostul premier român îi explica diplomatului francez că, spre deosebire de Gorbaciov, Ceaușescu n-a înțeles că „e nevoie de timp pentru a construi socialismul” și că nu poți face așa ceva „dacă oamenii nu au ce mânca, cu ce să se încălzească și nici lumină-n casă”. Pe de altă parte, I.G. Maurer era sceptic, fiindcă nu credea că „schimbarea poate veni de la români” și cerea ca străinătatea să-i ajute¹⁵. Imediat după aceea, Blot îi vede la ambasadă pe intelectualii români care beneficiau de ceea ce Dan C. Mihăilescu va numi mai târziu „supapele reglementate”, adică de îngăduința puterii, care nu-i împiedica să participe la un

dineu în clădirea ambasadei¹⁶. În trecut fie zis, fiecare din cei care se duceau la asemenea dineuri sau dejunuri era obligat să îl informeze despre invitația primită pe responsabilul instituției în care lucra și putea primi sau nu autorizația de a merge. Diplomații occidentali s-au adaptat sistemului de control al partidului și Securității: realizând, de pildă, că o invitație venită de la consilierul cultural era mai ușor validată decât una semnată de consilierul politic, ei tipăreau cartoane cu semnătura primului și evitau ca numele celui de-al doilea să apară¹⁷.

Lista acestor intelectuali este interesantă, fiindcă ne îngăduie să evaluăm și numărul interlocutorilor cu care interacționau diplomații francezi, și din ce lumi profesionale veneau aceștia. Să spunem, mai întâi, că grupul reunit la ambasadă într-o zi de mai din 1988 cuprindea mai puțin de 50 de persoane. În frunte figurau patru nume în dreptul cărora stătea scris „lista generală”: Dan Hăulică, Virgil Cândea, Valentin Lipatti și George Ivașcu, în dreptul celui din urmă fiind adăugate cu stiloul numele lui N. Manolescu, iar sub acela – cel al lui Alexandru Paleologu. Urmau nouă alte categorii: prima cuprindea oameni de teatru, unde figurau Radu Beligan, Dan Nasta, Paul Everac, Dina Cocea, Cătălina Buzoianu și – scrise de mână – numele lui Dinu Cernescu și Dinu Săraru. Venea, apoi, muzica – Mihai Brediceanu, Alfred Hoffman, Dan Grigore, Nicolae Brînduș, Pascal Bentoiu, în dreptul căruia figura precizarea „soție de origine franceză”, și Aurel Stroe. A treia categorie purta numele arte plastice și-i includea pe Răzvan Teodorescu, Dan Grigorescu, cu mențiunea că e „critic de artă”, Manuela Cernat, în dreptul căreia erau două precizări: „director adjunct la Institutul de Istoria Artei” și, în subsol, „fata lui Mihnea Gheorghiu, soția lui Răzvan Cernat, dirijor”, Nicolae Cebuc, alte două nume fiind adăugate cu stiloul – [Viorel] Mărginean și Horia Bernea. Urma categoria „carte”, în care fuseseră incluși Ion Stoica, într-o paranteză precizându-se că venea de la Biblioteca Centrală Universitară, Romulus Vulpescu, Romul Munteanu, Valeriu Râpeanu și Modest Morariu. Venea, apoi, nu numele unui alt domeniu, ci cel al unei persoane, celebra egiptologă franceză [Christiane] Desroches Noblecourt, ce se afla în acele zile la București, în dreptul ei figurând alte patru nume: Constantin Preda, cu mențiunea „director al Institutului de Arheologie”, Dionisie Pippidi, Vlad Zirra și Zoe Petre. După care urma categoria „istorie”, cu patru distinși reprezentanți – Ștefan Ștefănescu, „directorul Institutului Iorga”, Dan Berindei, Lucian Boia și Nicolae Fotino. În categoria „jazz” se aflau Mihai Lazăr (cu mențiunea: „relații externe TV”), Johnny Răducanu, Cornel Popa, în dreptul căruia stătea scris „Teatrul Tănase – interlocutorul nostru”, Vasile Donose, „directorul Teatrului Tănase” și Florian Lungu – „prezentator jazz TV/Radio”. Venea la rând domeniul „cinema”: Ion Popescu Gopo, „președintele Asociației Cineaștilor”, Sergiu Nicolaescu și Lucian Pintilie, cu precizarea „dacă e în România, în caz contrar, soția sa Clody Bertola). În categoria „medicină” figura doar Ludovic Păun, despre care se spunea că e „rectorul Facultății de Medicină și Farmacie”. Ultimul grup era intitulat „urbanism” și-n el fuseseră incluși Corneliu Dumitrescu, cu precizarea „rectorul Institutului de Arhitectură”, Simon Julman și Gheorghe Curinschi Vorona¹⁸. Mulți dintre cei enumerați aici erau considerați prieteni de către diplomații francezi acreditați la București. Despre alții, așa cum mi-a mărturisit unul dintre aceștia, se știa că sunt „interfețe, uneori foarte dubioase, cu regimul”¹⁹.

Nici Brucan, nici Maurer sau Botez, nici intelectualii invitați la ambasadă nu erau văzuți ca urmași ai lui Ceaușescu.

Sucesori potențiali

Primul care pomenește despre cine l-ar putea înlocui pe dictator e ambasadorul Rougagnou, în comunicarea din vara lui 1985. Analiza – redactată de colaboratoarea sa, Chantal Poiret – pornea de la constatarea că politica de „rotație a cadrelor” a fost folosită de președintele român pentru a împiedica apariția unui activist care să dispună de o „popularitate reală” și că, pe de altă parte, orice zvon despre cineva care l-ar putea înlocui ar face din acela un candidat la marginalizare. Cu aceste precauții, erau expuse trei ipoteze. Prima dintre ele era pregătirea lui Nicu Ceaușescu, pe care în misiva pe care Rougagnou i-o trimitea ministrului său o vedea durând un deceniu. Scenariul pe care miza era numirea fiului în poziția de ministru de Externe și alegerea lui ca membru plin al Comitetului politic executiv în 1989. Erau exprimate, însă, și două argumente ce păreau să complice foarte mult transformarea lui Nicu Ceaușescu în urmaș. Era vorba, în primul rând, de antipatia pe care o atrăgea Elena Ceaușescu, cea care ar fi putut împărți, pentru o perioadă de tranziție, succesiunea cu fiul său, prea tânăr pentru a fi lider. Celălalt argument contra junelui Nicu era o posibilă opoziție a lui Ceaușescu la ideea creării unei dinastii, o idee ce părea străină de ideologia comunistă, căci dinastia Kim avea să se nască abia peste un deceniu. A doua ipoteză privitoare la epoca post-Nicolae Ceaușescu era inspirată de o asemănare cu URSS: ar putea fi vorba, citim în comunicarea trimisă la Quai d’Orsay, despre o conducere colectivă, asumată de „fideli” care să-și împartă puterea până ce unul dintre ei s-ar distinge, și anume preluând „elementele pozitive din moștenirea ceaușistă”, dar și „pornind o reformă economică fără a pune sub semnul întrebării ortodoxia internă, care reprezintă cea mai bună garanție pentru non-ingerința Moscovei în treburile interne”. Avantajați ar putea fi, citim în comunicarea din 1985, oltenii, fiindcă locul de baștină al lui Ceaușescu pare ceva foarte însemnat. Rougagnou nu-i dădea prea multe șanse premierului Constantin Dăscălescu, care i se părea a fi „ofilit”. Vedea, în schimb, în Emil Bobu cel mai bine plasat candidat la succesiune, căci avea multiple responsabilități și-n partid, și-n stat. Mai erau menționați, cu același argument al influenței câștigate în PCR și-n structurile puterii de stat, Gheorghe Oprea, Ilie Verdeț, Manea Mănescu, Ion Dincă și Constantin Olteanu, cu un avantaj pentru cel dintâi, fiindcă ar fi beneficiat de „favorurile Moscovei, lucru deloc neglijabil”. Puterea colegială l-ar putea avea în frunte pe Bobu, cu Oprea asumând „activitățile de reprezentare” și cu Elena Ceaușescu „într-o funcție pur onorifică, pentru a simboliza continuitatea regimului”. O a treia ipoteză era „emergența unor lideri mai apropiați de Moscova”. Ipoteza părea greu de realizat, căci „în practică, exceptând ipoteza unor tulburări care să furnizeze pretextul unei intervenții, e greu de crezut că Moscova ar fi interesată să provoace, fără vreun obstacol, o <revoltă> românească în clipa în care țara l-ar pierde pe cel care a fost în stare, la urma urmei, să încarneze voința de independență a patriei”. Cea mai probabilă părea să fie, în aceste condiții, a doua ipoteză, chiar dacă diplomaților francezi le era greu să răspundă la două întrebări pe care ei înșiși le considerau decisive: (a) succesorul lui Ceaușescu va liberaliza economia? și (b) ce relație va avea acesta cu Moscova, după ce dictatorul se dovedise a fi „un partener incomod, dar și sigur”²⁰. Când și-a terminat misiunea la București, în februarie 1987, Rougagnou era convins că Elena Ceaușescu și alți membri ai clanului familial n-ar putea ajunge la putere decât pentru „scurta perioadă de doliu” și că, mai degrabă decât Bobu sau Dăscălescu, urmașul lui Ceaușescu ar putea fi Gh. Oprea sau Ștefan Andrei²¹.

În anul următor, ambasadorul Jean-Marie le Breton primește nota de la secretariatul general al apărării naționale, deja menționată, sub semnătura generalului Ferrand. Acesta anexase la raportul despre presupusa boală a lui Nicolae Ceaușescu, trei biografii ce le însoțeau pe cele ale cuplului prezidențial. Era vorba despre caracterizări făcute lui Emil Bobu, lui Ștefan Andrei și lui Gheorghe Oprea, pe care-i considera posibili urmași ai dictatorului. În textul raportului, el rezuma avantajele fiecăruia dintre ei. Dacă Oprea apărea ca „favoritul Moscovei”, ceea ce –

sublinia generalul – „putea fi și un atu, și un handicap”, Bobu era înfățișat ca fiind, strict oficial, numărul 2 în partid și singurul care, cu excepția lui Ceaușescu, era membru în cele trei instanțe conducătoare ale PCR – Comitetul Central, Comitetul Politic Executiv și Biroul permanent al Comitetului Politic Executiv²². Ferrand adăuga că Bobu ar fi fost și autorul discursurilor ținute de dictator, afirmație corectată de ambasadorul de la București, care menționa că acelea erau scrise de Constantin Mitea²³. În fine, pentru generalul Ferrand, Ștefan Andrei era și el „prezidențiabil”, întrucât i se părea a fi „inteligent și foarte dotat, mereu în prim-planul actualității politice românești”²⁴. Cam la fel se va exprima și ambasadorul Jean-Marie Le Breton, inclusiv în memoriile sale, când își aducea aminte ce părere avea despre ministrul de externe ceaușist: „era un om deschis, foarte inteligent, pasionat de afacerile externe. Îi făcuse curte lui Ceaușescu, ca toată lumea, dar mi se părea susceptibil să devină, când va veni momentul, omul tranziției”²⁵.

Personaj tern, amic cu Gorbaciov ori activist misterios?

Pe lista lui Ferrand mai era cineva, chiar dacă pentru acela generalul nu anexase vreo biografie. Numele respectiv apăruse și-n comunicarea trimisă în februarie 1987 de la Berlin de către administrația militară franceză bazată acolo. Era vorba despre cel considerat în misiva respectivă a fi favorit la succesiunea lui Ceaușescu. O reproduc *in extenso*, fiindcă ea conține numeroase elemente inedite, ce merită discutate: „Un număr crescând de persoane îl consideră drept cel mai serios candidat pe liderul <MIȘCĂRII DE LA BUCUREȘTI>: / ION ILIESCU, în vârstă de circa 58 de ani, / Ministru Tineretului până-n 1969, / Secretar general al Uniunii Tineretului Comunist, / Secretar al Comitetului Central al PC român până în 1971, / Membru al Comitetului Executiv al PC român începând din 1975, / Prim Secretar al PC pentru regiunea Timiș. / ION ILIESCU ar fi un prieten și un fost coleg de universitate al lui M. GORBACIOV. / <MIȘCAREA DE LA BUCUREȘTI>, considerată a fi un curent liberal și reformator, ar cuprinde în rândurile sale doi teoreticieni și ideologi de renume: / RADU FLORIAN, filosof, specialist în marxism-leninism; / WILLIAM MARIN, istoric, profesor de istorie la universitatea din BUCUREȘTI”. Textul se încheia cu precizarea că „intelectualii români consideră că Kremlinul ar putea favoriza venirea la putere a lui ION ILIESCU”²⁶. Comunicarea era lipsită de precizie. Într-adevăr, dacă Radu Florian predă marxism la Facultatea de Filosofie a Universității din București, fără a fi fost implicat în vreo mișcare de opoziție, deși se întâlnea cu Ion Iliescu²⁷, William Marin nu a fost profesor de istorie la UB, ci în cadrul Universității din Timișoara²⁸. Mircea Mihăieș, căruia W. Marin i-a predat în facultate, își amintește că acesta era un profesor liber la gură și, tocmai de aceea, bănuind de studenți că ar fi kaghebiști, dar și că, în toamna lui 1988, istoricul William Marin le-a arătat lui și amicului său Marcel Tolcea un volum scos la Editura Tehnică, în care se găseau și contribuții ale lui Ion Iliescu și Sergiu Celac, spunându-le: „luați și citiți, căci autoriiăștia vor juca un rol important în conducerea țării!”²⁹. Despre Mișcarea de la București nu am găsit alte informații, nici în documentele diplomatice consultate, nici altundeva: Ion Iliescu a negat că o asemenea mișcare ar fi existat, confirmând, în schimb, că îl vedea cu o anume regularitate pe Radu Florian³⁰.

Nota alcătuită de Ferrand cuprindea mult mai puține cuvinte despre candidatul văzut ca favorit al lui Gorbaciov. Generalul spunea doar atât: „Ion Iliescu, personaj tern și șters, ar fi candidatul partidului; lipsa lui de anvergură ar permite manifestarea ambițiilor refulate”³¹. În scrisoarea pe care i-o trimitea secretarului general adjunct al apărării naționale, Bernard Dejean de la Bâtie, de la care primise observațiile lui Ferrand, ambasadorul Le Breton corecta câteva

lucruri. În primul rând, spunea diplomatul aflat la post în București, în Comitetul Central al PCR se găsește numele Iliescu, dar nu îi aparține unui domn, ci unei doamne, având drept prenume Victoria Ștefania și care este, de altfel, doar supleantă. Potențialul succesori trebuie să fie altcineva și anume acel „Ion Iliescu despre care Radio Europa Liberă vorbește adeseori ca un candidat posibil la succesiune pornind de la presupusa amiciție cu M. Gorbaciov, pe care l-ar fi întâlnit la Moscova în vremea studenției”. Le Breton adăuga că prietenia acestuia cu noul lider sovietic e doar o speculație și că „un singur lucru e cert, anume că dl. Iliescu este, la ora actuală, în dizgrație totală. El lucrează într-o editură. Nu-i lipsește anvergura, dar e greu de crezut că ar putea fi candidatul partidului [comunist]”³².

Nu era prima dată când trimisul Franței la București se referea la Iliescu. În ianuarie 1988, el îi scria ministrului său pe larg despre acest „om politic român căzut în dizgrație în urmă cu un deceniu” și care e „evocat în mod periodic, esențialmente de către observatorii care nu trăiesc în România ca un posibil <challenger> al dlui. Ceaușescu”. Le Breton preciza că speculațiile cu privire la el au reapărut după ce Iliescu a semnat un articol în *România liberă* din 3 septembrie 1987. „În acel moment”, observa ambasadorul, „am fost mirat cât de puțin impact a avut articolul asupra publicului român. Dar de atunci încolo două mărturii culese de ambasada noastră de la București de la români care îl cunosc personal pe Iliescu au lămurit biografia și personalitatea unui om care pare să reprezinte o speranță pentru o fracțiune din inteligența românească. Prima mărturie e a unui pictor destul de cunoscut care i-a fost coleg de liceu și care a fost un amic apropiat cu el până ce Iliescu și-a început cariera politică, fără să-l piardă vreodată din vedere după aceea. Pictorul afirmă că, în ciuda unei legende care circulă destul de intens, Iliescu n-a fost student în URSS și, prin urmare, nu putea să fie coleg cu Gorbaciov. Eclipsa politică a lui Iliescu a debutat în martie 1984, din pricina împotrivirii sale față de continuarea unei industrializări nesăbuite, poziție exprimată în calitate de președinte al Consiliului Național al Apelor. Pictorul vede în Iliescu o personalitate remarcabilă, datorită inteligenței sale și calităților lui morale, și consideră benefică întoarcerea lui într-un post de responsabilitate politică. A doua mărturie provine de la un cunoscut scriitor, rezident într-un mare oraș universitar din provincie. Mai tânăr ca Iliescu, el nutrește o admirație deosebită față de acesta, fiindcă a avut ocazia să-l întâlnească. E sigur că Iliescu n-a petrecut prea mult timp în URSS și nu are legături particulare cu această țară. În ceea ce privește articolul publicat de Iliescu în *România liberă*, acest scriitor consideră că lucrul cel mai interesant e faptul că articolul a putut să apară sub semnătura respectivă, și că textul cuprindea multe aiureli. Un cititor român putea, totuși, da și peste ceva prețios, cum e observația <cine deține cunoașterea deține puterea, dar reciproca nu e valabilă>. Scriitorul român cita din memorie și, de fapt, articolul lui Iliescu nu cuprindea așa ceva. Situația vădește lectura foarte ezoterică pe care elita românească o practică în privința anumitor texte, în care unele cuvinte sau fraze cheie ar îngădui, potrivit interlocutorului nostru, un fel de <regăsire în familie>. E o lectură foarte diferită de cea a jurnaliștilor sau a comentatorilor occidentali, avizi de semne concrete ce prevestesc viitorul, o lectură a cărei principală funcție e de a-l asigura pe cititor că nu-și trăiește singur revolta intelectuală”³³.

Le Breton și primul său colaborator urmăreau orice semn, transmis inclusiv prin bancuri sau prin fotografii retușate, pentru a înțelege funcționarea unui regim care părea să se îndrepte spre o criză majoră³⁴. La Quai d’Orsay, la nici două săptămâni de la comunicarea care-l portretiza pe potențialul succesori cu ajutorul unor intelectuali, la sub-direcția Europa Orientală e alcătuită o amplă notă ce purta titlul „Misterul Iliescu”. Nota relua argumentele folosite la posturi precum BBC sau Radio Europa Liberă să facă din el un candidat la succesiunea lui Ceaușescu –

amiciția cu Gorbaciov și ruptura intervenită la un moment dat în cariera sa, până atunci ascendentă. Christine Charrel, care redacta nota, remarca mai întâi că Iliescu a urmat, între 1953 și 1969, o carieră în trei domenii diferite – activist de tineret și ministru pentru tineri, deputat interesat de afaceri externe și activist ajuns membru al CC în 1968 și supleant al comitetului politic executiv (CPE) în 1969 și 1974. Autoarea formula apoi trei mistere privitoare la Iliescu. Primul privea întreruperea ascensiunii, căci, deși membru supleant al CPE până în 1978, el pare retrogradat ca vicepreședinte de județ, apoi ca președinte al Consiliului Apelor, apoi ca director la Editura Tehnică. „Totul se petrece”, scria Charrel, „ca și când acest om de valoare a trebuit să-și ascundă cariera politică și să folosească din nou competențele tehnice pe care le abandonase vreme de 15 ani. Care au fost etapele acestei dizgrații? Ce a produs-o? Să fi criticat Iliescu, așa cum zice un zvon, politica de industrializare a președintelui pe care l-a însoțit în ascensiunea sa? Să fi fost el un tânăr lup prea ambițios, prea strălucit, prea susceptibil să facă umbră unui diriguitor ce nu voia în preajma lui nici rival, nici urmaș?”. Al doilea mister privea relația cu Gorbaciov, iar nota redactată pentru Quai d’Orsay era și-n această privință tranșantă: cei doi nu frecventaseră aceleași facultăți, când a ajuns în URSS, Iliescu ocupa deja poziții importante în UTC, în timp ce Gorbaciov nu, iar ceea ce e mai interesant e că „în România există tendința de a nega nu doar orice relație între cei doi, dar și faptul că Iliescu ar fi trecut prin Moscova”. În fine, un al treilea mister se raporta la „ideile politice ale lui Iliescu, la natura ambiției sale și imaginea pe care o are în țară”, iar în această privință concluzia era că viitorul lider „nu era prea popular” și că, deși posibil succesor, alții – precum S. Brucan și I.G. Maurer – sunt mai bine plasați decât el, fiindcă „s-au distanțat de regim”³⁵.

Dificultatea de a încadra relația Iliescu-Gorbaciov nu era complicată doar de datele biografice incomplete și incerte la care aveau acces deopotrivă cetățenii români și observatorii occidentali, ci și de atitudinea Kremlinului față de regimul de la București. Într-adevăr, deși Ceaușescu și fideliile săi erau foarte nemulțumiți față de deschiderea democratică și liberală propusă de Gorbaciov, poziția secretarului general al PCUS a fost multă vreme caracterizată de o „neutralitate binevoitoare”³⁶. După revoltele de la Brașov, numele lui circulă tot mai mult, mai ales la Radio Europa liberă³⁷. Însă Iliescu era tot mai greu de văzut la față. Dacă până la „scrisoarea celor șase”, un angajat al ambasadei Franței putea merge lună de lună să-i ducă acasă revistele franțuzești la care era abonat prin bunăvoința ambasadei, după ce Gh. Apostol și ceilalți cinci foști înalți demnitari au vorbit lumii întregi despre regimul Ceaușescu, Ion Iliescu nu mai putea fi întâlnit³⁸. Ambasadorul Franței la București, care-l cunoscuse în timpul primei sale misiuni în România, l-a căutat la telefon și l-a invitat la masă: „Mi-a răspuns politicos că o invitație ne-ar fi compromis pe amândoi și mi-a cerut să nu-l chem. Era evident că voia să evite orice incident și să-și menajeze șansele pentru viitor. Singura concluzie pe care am tras-o era că se pregătea pentru epoca post-Ceaușescu”³⁹.

Așa după cum se știe, ambasadorul avea dreptate.

În loc de concluzie: personalități de viitor

E evident că, în momentul Revoluției, Iliescu nu era un necunoscut pentru diplomații de la Quai d’Orsay. Fișa biografică pe care ei au pregătit-o pentru vizita pe care ministrul de externe Roland Dumas a făcut-o pe 10-11 ianuarie 1990 în România, era, de aceea, detaliată. Unele din afirmațiile ce fuseseră transmise anterior fie de la București la Paris, fie în direcție inversă se regăseau și acum în portretul făcut liderului Frontului Salvării Naționale. Dacă nota reamintea de îndepărtarea lui Iliescu din prim-plan în anii ’70 și ’80, sau de faptul că e „inteligent, energetic,

ambitios, realist”, ea afirma și că popularitatea sa era „reală”, nu neînsemnată, cum părușe până la căderea lui Ceaușescu. Ce mai era nou e ideea că marginalizarea pe care a îndurat-o i-ar fi permis „să reflecteze, să se cultive și să-și completeze educația științifică și tehnică”. În dosarul pregătit pentru Dumas se mai spunea că Iliescu e „un marxist care a aderat la partid din convingere, aceasta erodându-se însă din pricina celor îndurate în ultimii ani”. Se reafirma, apoi, ideea că e puțin probabil ca noul om forte de la București să-l fi cunoscut personal pe Gorbaciov și că, deși împărtașea vederile liderului PCUS, Iliescu era doar un personaj al tranziției, la fel ca și FSN. În fine, comunicarea amintea că Iliescu, Roman și Celac erau toți trei francofoni și se cunoșteau bine între ei⁴⁰. Francofonia era considerată un element important, căci diplomații francezi din capitala României considerau că, până în 1989, „a vorbi franceză însemna a refuza apartenența la sfera de influență sovietică”. Aceași diplomați se temeau că francofonia era fragilă, fiindcă influența americană avea după revoluție cale deschisă, drept pentru care cooperarea franco-română nu putea să se bazeze doar pe limbă⁴¹.

Unul dintre cei trei francofoni le fusese complet necunoscut lui Jean-Marie Le Breton și colaboratorilor săi apropiați. E vorba despre Petre Roman. O descoperim citind o telegramă adresată de ambasadorul Franței în miezul Revoluției, mai precis pe 24 decembrie 1989, la ora 10 și 14 minute și pe care o reproducem integral: „Am luat contact în această dimineață cu Petre Roman, unul dintre studenții ce conduc Comitetul Salvării Naționale și căruia i-am transmis sprijinul guvernului francez. E vorba despre unul dintre liderii mișcării studențești, care și-a făcut studiile la École Supérieure Aéronautique de Toulouse. El mi-a cerut să le transmit mulțumiri și salutări tuturor foștilor săi amici și lui Alexis Adler de la cotidianul *Libération*. Deocamdată, relațiile internaționale ale Comitetului sunt asumate de directorul pentru relații internaționale al televiziunii, dl. Lazăr, bine cunoscut de ambasada noastră și cu care iau legătura”⁴². Atent la detalii și mânat de cele mai bune intenții, ambasadorul Le Breton îl confunda pe profesorul ce avea să devină în doar câteva ore premier cu un student. Vremurile erau extrem de tulburi, iar ministrul Dumas căuta să negocieze o soluție de tranziție pentru România cu Gorbaciov⁴³.

Mai cunoscut diplomaților francezi decât Petre Roman era, până la Revoluție, Adrian Năstase. Într-adevăr, acesta era membru al unei grupări cu care Ambasada Franței de la București coopera: ea se numea Asociația pentru Drept Internațional și Relații Internaționale, pe scurt: ADIRI⁴⁴. Mai mult decât atât, ambasada vedea în A. Năstase o „personalitate de viitor” sau „personalitate influentă”. Expresia era folosită în cadrul unui program al Ministerului de Externe de la Paris, care încuraja invitarea în Franța a unor potențiali lideri. În 1989, ambasada de la București face trei propuneri și anume, în ordine, Eugen Dijmărescu, Adrian Năstase și Dan Ghibernea. La începutul toamnei, pe listă mai era doar Năstase, căruia i se cere să sugereze un program și interlocutori pe care ar vrea să-i întâlnească. Zis și făcut. Cu o zi înainte de plecare, oaspetele anunță ambasada că nu a primit viza de ieșire din țară. Le Breton e foarte mirat fiindcă, scria el la Paris, „avusese grijă să selecteze – și așa fusese cazul lui A. Năstase – doar candidați care nu au avut niciodată vreo problemă cu regimul”⁴⁵.

La întrebarea „cine-l poate înlocui pe dictatorul român”, diplomații francezi nu aveau un răspuns ferm. Au bănuț, însă, numele care va influența cel mai mult politica românească din anii nouăzeci, ca și pe al unui colaborator apropiat al acestuia.

Archive

Fondurile de la Centre des Archives Diplomatiques de Nantes cu cotele 124PO/4/5, 124PO/4/7, 124PO/4/18, 124PO/4/39, 124PO/4/46, 124PO/4/49, 124PO/4/50 și 124PO/4/57.

Bibliografie

- CHANDLER, William, FLAVIN, Christopher, POLLOCK, Cynthia, BROWN, Lester R., CELAC, Sergiu, GHEORGHE, Adrian, ILIESCU, Ion, *Probleme globale ale omenirii: starea lumii 1984-1987*, Editura Tehnică, București, 1988;
- DURANDIN, Catherine (textes réunis par), *L'engagement des intellectuels à l'Est. Mémoires et analyses de Roumanie et de Hongrie*, Harmattan, Paris, 1994 ;
- DURANDIN, Catherine, *Mémoires et promenades*, Éditions Hesse, 2000;
- FEJTŐ, François, *La fin des démocraties populaires. Les chemins du post-communisme*, avec l'aide d'Ewa Kulesza-Mietkowski, Éditions du Seuil, Paris, 1997
- LE BRETON, Jean-Marie, *L'Europe Centrale et Orientale de 1917 a 1990*, Nathan, Paris, 1994
- LE BRETON, Jean-Marie, *La fin de Ceausescu*, Harmattan, Paris, 1996;
- SAMPSON, Steven, „Rumors în Socialist Romania”, in *Survey, a journal of East & West studies*, winter 1984, volume 28, no. 4 (123), pp. 142-164;
- ȘTEFĂNESCU, Ștefan (coordonator științific), *Enciclopedia istoriografiei românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

Note

¹ Acest text a fost scris pe baza unei documentări în arhivele diplomatice franceze de la Nantes, care a fost posibilă grație finanțării din proiectul Horizon Europe al UE intitulat NARDIV și finanțat prin grantul nr. 101095171.

² Cele 8 pagini ale comunicării nr. 531/EU din 24 iulie 1985 pot fi consultate în fondul de arhivă Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (citată în continuare CADN) 124PO/4/5, sub cota RO II.7.1. Ele poartă titlul „Qui pourrait succéder à M. Ceaușescu ?”, iar fragmentul rezumat aici e la pp. 1-2.

³ Datată 28 februarie 1987, comunicarea trimisă sub nr. 166/POL de Gouvernement militaire français de Berlin și intitulată „ROUMANIE: succession à N. CEAUCESCU” a ajuns la București e inclusă în CADN 124PO/4/5, sub cota RO II.7.

⁴ Comunicarea intitulată „Roumanie: vers une succession de M. Ceaușescu?”, alcătuită din 4 pagini, cărora li se adaugă alte 8 pagini de fișe biografice, este tipărită cu antetul Secrétariat General de la Défense Nationale și înregistrată la Paris, pe 3 mai 1988, sub nr. 660/SGDN/EDS/AD/MS/DR: ea e însoțită de o scrisoare din 3 mai 1988 (cu mențiunea confidențial) a secretarului general adjunct al apărării naționale, Bernard Dejean de la Bâtie și de reacția ambasadorului Le Breton din 20 mai 1988, toate aceste documente putând fi regăsite la CADN 124PO/4/5 în dosarul RO II-7 / CEAUȘESCU.

⁵ „Qui pourrait succéder à M. Ceaușescu ?”, *loc. cit.*, p. 2.

⁶ J.-M. Le Breton către Bernard Dejean de la Bâtie, *loc. cit.*, p. 1.

⁷ Steven Sampson, „Rumors în Socialist Romania”, in *Survey, a journal of East & West studies*, winter 1984, volume 28, no. 4 (123), pp. 142-164: textul poate fi citit accesând <https://stevensampsontexts.com/wp-content/uploads/2018/12/rumoursinsocialistromania19843.pdf>.

⁸ Exemple preluate de la Catherine Durandin, *Mémoires et promenades*, Éditions Hesse, 2000, p. 141.

⁹ „ROUMANIE: succession à N. CEAUCESCU”, *loc. cit.*, p. 2.

¹⁰ Fragmentul citat e extras din telegrama diplomatică (în continuare: TD) cu numărul 50 expediată de la București pe 6 februarie 1987, sub titlul „Situation du président Ceausescu”, consultabilă la CADN 124PO/4/5, în dosarul RO II.7.1 / Ceaușescu/Discours/Interviews.

¹¹ Jean-Marie Le Breton, *La fin de Ceausescu*, Harmattan, Paris, 1996, pp. 55 și 128

¹² TD 667 din 9 decembrie 1987, având drept obiect „declarația dlui. Brucan”, p. 2, CADN 124PO/4/7. Tot Murat a trimis a doua zi ministrului de externe o comunicare, sub nr. 614/EU/OR, despre cărțile și conferințele lui Silviu Brucan, adăugând că acesta nu poate fi contactat la domiciliu, dar că dispune de libertate de mișcare – nota e tot în CADN 124PO/4/7. Despre situația lui Brucan în acei ani și simpatia românilor pentru Gorbaciov, v. și Catherine Durandin, *op. cit.*, pp. 152-153. Pentru importanța revoltelor de la Brașov și trecerea de la o contestare sindicală la punerea sub semnul întrebării a regimului, v. Le Breton, *op. cit.*, p. 66,

¹³ Înregistrată sub nr. 594/EU/OR, comunicarea ambasadorului Jean-Marie Le Breton către ministrul de Externe Jean-Bernard Raimond pe 26 noiembrie 1987 e arhivată la CADN 124PO/4/7, dosar RO II.8.2. O altă comunicare a

lui Le Breton către Raimond cu nr. 48/EU/OR din 18 februarie 1988 (arhivată în dosarul indicat mai sus) confirma că PCR nu l-a pedepsit pentru revolte decât pe directorul de la uzina Tractorul.

¹⁴ TD 173 din 9 februarie 1988, având drept obiect „Discuție cu dl. Maurer” – CADN 124PO/4/7, dosar RO II.8.2.

¹⁵ TD 9669 din 9 mai 1988, având drept obiect „Situția din România” – CADN 124PO/4/49, dosar FR II.1.6.1.

¹⁶ Dan C. Mihăilescu, „L’*intellectuel roumain de 1950 à nos jours: terreur, complicité, illusion du cheval de Troie, frénésie de la pêche en eaux troubles et perfidie du système des soupapes*”, în Catherine Durandin (textes réunis par), *L’engagement des intellectuels à l’Est. Mémoires et analyses de Roumanie et de Hongrie*, Harmattan, Paris, 1994, p. 112.

¹⁷ Informație de la Jean-Michel Dumond, consilierul politic al ambasadei Franței între 1988 și 1991, cu care am discutat pe 17 septembrie 2024 și care mi-a îngăduit să îl citez în acest articol.

¹⁸ Lista apare sub titlul „Dîner – souper du 5 mai 1988. Liste d’invites éventuels” în CADN 124PO/4/49, un carton în care se regăsesc diverse documente ale ambasadei Franței de la București din perioada 1970-1996.

¹⁹ Expresia a fost folosită de Jean-Michel Dumond în discuția deja menționată.

²⁰ „Qui pourrait succéder à M. Ceaușescu?”, *loc. cit.*, pp. 3-7.

²¹ Michel Rougagnou, ambassadeur de France en Roumanie, à Son Excellence Monsieur Jean-Bernard Raimond, ministre des affaires étrangères, „Rapport de fin de mission”, p. 8. Înregistrat sub nr. 49/EU din 30 ianuarie 1987, acest raport se află azi la CADN 124PO/4/50, în dosarul FR II. 1.7.1.

²² „Roumanie: vers une succession de M. Ceaușescu?”, *loc. cit.*, pp. 3-4.

²³ Jean-Marie Le Breton către Bernard Dejean de la Bâtie, *loc. cit.*, p. 1.

²⁴ „Roumanie: vers une succession de M. Ceaușescu?”, *loc. cit.*, p. 3.

²⁵ Jean-Marie Le Breton, *La fin de Ceausescu*, éd. cit., p. 41.

²⁶ „**ROUMANIE**: succession à **N. CEAUCESCU**”, *loc. cit.*, pp. 1-2.

²⁷ Fiul său, Alexandru Radu, mi-a relatat, într-o conversație avută pe 3 octombrie 2024, că Radu Florian se întâlnea în anii ’80 cu Ion Iliescu, în parcul Herăstrău, unde viitorul șef al statului se vedea și cu oameni precum Virgil Măgureanu.

²⁸ Câteva informații succiente despre Wiliam Marin pot fi găsite în articolul care i-a fost dedicat în lucrarea Ștefan Ștefănescu (coordonator științific), *Enciclopedia istoriografiei românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, pp. 209-210. Un articol Wikipedia menționează că W. Marin, născut în 1927, a cerut să plece din PCR în 1989, după ce depusese actele pentru a părăsi definitiv România și a se instala în Israel.

²⁹ Informație furnizată autorului de către profesorul Mircea Mihăieș, într-o conversație din 10 octombrie 2024. Volumul pe care W. Marin îl recomanda foștilor săi studenți este William Chandler, Christopher Flavin, Cynthia Pollock, Lester R. Brown, Sergiu Celac, Adrian Gheorghe, Ion Iliescu, *Probleme globale ale omenirii: starea lumii 1984-1987*, Editura Tehnică, București, 1988.

³⁰ Informație transmisă autorului prin bunăvoința lui Ionuț Vulpescu, care i-a înmănat fostului președinte mai multe întrebări pe care i le-am adresat pe 11 octombrie 2024.

³¹ „Roumanie: vers une succession de M. Ceaușescu?”, *loc. cit.*, p. 4.

³² Jean-Marie Le Breton către Bernard Dejean de la Bâtie, *loc. cit.*, p. 2.

³³ Jean-Marie Le Breton, ambassadeur de France en Roumanie, à Son Excellence Monsieur Jean-Bernard Raimond, ministre des affaires étrangères, „A propos de Ion ILIESCU”, pp. 2-3. Înregistrată sub nr. 10/EU/OR pe 14 ianuarie 1989, în redactarea Mariei Murat, comunicarea se găsește azi la CADN 124PO/4/7, dosar RO II.8.2.

³⁴ V. de pildă, raportul despre cenzură și umor redactat de Jean-Michel Dumond și transmis de ambasadorul Le Breton ministrului Roland Dumas pe 8 decembrie 1988, înregistrat sub nr. 284/EU/OR, ca și raportul despre trucarea unei fotografii, trimis de același J.-M. Dumond în calitate de chargé d’affaires pe 18 august 1989, înregistrat sub nr. 177/EU/OR. Cu mai bine de un deceniu înainte, ambasadorul Raoul Délaye îi trimitea ministrului Jean Sauvagnargues un raport despre „Umorul românesc”. Toate documentele menționate în această notă se află la CDAN 124PO/4/18, în dosarul RO VI.3.3.

³⁵ Nota „Le mystère Iliescu”, redactată pe 5 pagini, datată 26 ianuarie 1988 și înregistrată sub nr. 232/EU, poate fi consultată la CADN 124PO/4/7, dosarul RO II.8.1.

³⁶ Expresia îi aparține lui Francois Fejtö, *La fin des démocraties populaires. Les chemins du post-communisme*, avec l’aide d’Ewa Kulesza-Mietkowski, Éditions du Seuil, Paris, 1997, p. 318.

³⁷ A consemnat acest fapt și Jean-Marie Le Breton, *L’Europe Centrale et Orientale de 1917 a 1990*, Nathan, Paris, 1994, p. 221.

³⁸ Mărturie a lui Jean-Michel Dumond din 17 septembrie 2024. În octombrie 2024, Ion Iliescu mi-a confirmat că citea frecvent publicații franțuzești înainte de Revoluție, dar nu-și aducea aminte cum îi parveneau ele.

³⁹ Jean-Marie Le Breton, *La fin de Ceausescu*, ed. cit., p. 80.

⁴⁰ Nota despre liderul român intitulată „Ion Iliescu président du comité exécutif du Conseil du Front du Salut National” se află la CADN 124PO/4/39, în dosarul FR II.1.3.2.

⁴¹ Am reluat conținutul unei telegrame diplomatice trimise de la București la Quai d’Orsay pe 18 martie 1990: redactată pe 5 pagini de Jean-Michel Dumond și semnată de ambasadorul Le Breton, ea era intitulată „Francophonie et francophilie en Roumanie: le risque d’un malentendu” și se află azi la CADN 124PO/4/29, în dosarul FR I.7.

⁴² TD 1889 din 24 decembrie 1989, 10h14, având drept obiect „Comitetul de Salvare Națională” – CADN 124PO/4.7.

⁴³ Cf. mărturiei lui Jean-Michel Dumond, în conversația deja citată mai sus.

⁴⁴ La CADN 124PO/4/57 se poate găsi un dosar FR II.3.1.5, care e intitulat chiar A.D.I.R.I. și care acoperă anii 1987-1992.

⁴⁵ Telegrama care anunța cei trei candidați – TD 13938 – e datată 6 iulie 1989; invitația adresată lui A. Năstase e din 12 octombrie 1989; programul vizitei sale nu e datat; telegrama prin care ambasadorul Le Breton anunța indisponibilitatea de ultim moment a oaspetelui e TD 1582 din 7 noiembrie 1989. Toate documentele din prezenta notă se află azi la CADN 124PO/4/46, în dosarele FR II.1.3.1 și FR II.1.3.3.